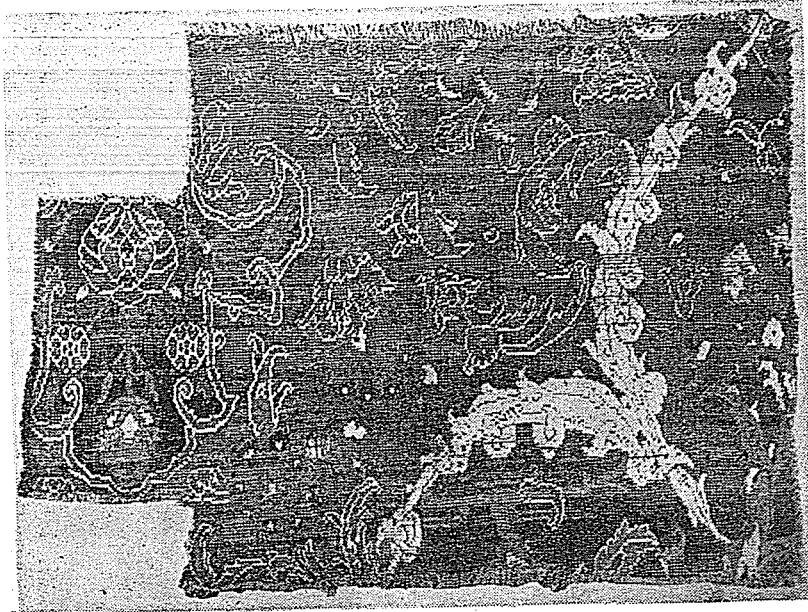

Resim 18. «Smyrna» Halısı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Resim 17. Osmanlı Saray Halısı, Washington Textile Museum.

AHI ELVAN CAMİİ PENCERE KAPAKLARI

Erdem YÜCEL

Türk sanatında ağaç işleri üzerinde, yakın tarihlerde başlayan araştırmalar son yıllarda yoğunlaşmıştır. Genel kapsamlı yazıları¹, ağaç işi tekniklerinden söz eden incelemeler² ve monografiler izlenmiştir³. Bu arada bazı ansiklopedi maddeleri, Türk ve İslâm sanat tarihi eserleri ve müze rehberlerinde de kısa da olsa ağaç işleri tanıltılmaya çalışılmıştır⁴. Bununla beraber Türk sanatında ağaç işçiliği-

1 Bahaeddin Ögel, Selçuklu devri Anadolu ağaç işçiliği hakkında notlar «Yıllık Araştırmalar Dergisi» Ankara 1956, I, s. 199-236; Can Kerametli, Osmanlı devri ağaç işleri, tahta oyma, sedef, bağa ve fildişi kakmalar, «Türk Etnografya Dergisi» Ankara 1962, S. IV, s. 5-13; Erdem Yücel, Türk Mimarisinde ağaç işleri «Arkitekt» İstanbul 1966, S. 329, s. 21-26; Erdem Yücel, Selçuklu ağaç işçiliği «Sanat Dünyamız» İstanbul 1975, S. 4, s. 2-10; Cevdet Çulpan, Türk-İslâm tahta oymacılık sanatından: Rahleler, İstanbul 1968; Mehmet Ağaoğlu, Unpublished wooden doors of the Seljuk period, Parnassos 1938.

2 Gönül Öney, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler devri ahşap teknikleri «Sanat Tarihi Yıllığı» İstanbul 1970, III, s. 135-150; Semra Ögel, Anadolu ağaç oymacılığında mail kesim «Sanat Tarihi Yıllığı» İstanbul 1965, I, s. 110-117.

3 Haluk Karamağaralı, Çorum Ulu Camiindeki minber «Türk Sanat Tarihi Yıllığı» İstanbul 1965, I, s. 120-142; M. Zeki Oral, Anadolu'da sanat değeri olan ahşap minberler, kitâbeler ve tarihçeleri «Vakıflar Dergisi» Ankara 1962, V. s. 23-78; Muzaffer Batur, Beyşehirde Eşrefoğullarına ait ağaç oyma pencere kapakları hakkında «Arkitekt», İstanbul 1949, S. 7-10, s. 199-201; Cevdet Çulpan, Selçuklu devri bir Kur'an rahlesi; Rudolf Riefstahl, A Seljuk Koran stand with Lacquer painted decoration in the Museum of Konya «The Art Bulletin» 1933, C. 15, S. 4, s. 361-373.

4 Oktay Aslanapa, Anadolu'da Türk minberleri mad. «İslâm Ansiklopedisi» İstanbul 1958, C. 8, s. 337-339; Celâl Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, C. II, s. 107-108; Oktay Aslanapa - Ernst Diez, Türk Sanatı, s. 293-295; Zahir Güvemli - Can Kerametli, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul 1974, s. 40-44; Mehmet Önder, Mevlâna ve Türbesi, İstanbul 1957, s. 40-42.

ni tanıtan araştırmalarda son söz henüz söylenmemiştir. Türk mimarisinde detaylarıyla oluşmuş, birbirinden güzel sütunlar, stalaktitli başlıklar, kapı, pencere kanatları, dolap kapakları, tavanlar, kirişler ve konsollar umulmadık yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kaynak eserlerin, monografilerin yok olduğunu ileri sürdüğü ağaç işlerini araştırmacı bir gün bulmaktadır.

Ankara Ahi Elvan Camii pencere kapakları bu konuda gösterilen en iyi örnektir. Ahi Elvan Camiini inceleyen araştırmacılar bu kapakların günümüze gelemediğine değinmişlerdir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Ahi Elvan Camii pencere kanatlarının pek müzeyyen olduğunu, müezzin efendi ile Mübarek Galip Bey'in bildirdiğini kaydettikten sonra şimdi bunlardan eser yoktur demektedir⁵. Oysa günümüze geldiği bilinmeyen Ahi Elvan Camii pencere kapakları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1966 yılında kurduğu «Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi»nde ortaya çıkmıştır⁶. Yok olduğu sanılan Ahi Elvan Camii pencere kapaklarının bulunuşu, sanat tarihi yönünden sevindiricidir. Bununla beraber pencere kapaklarının bulunuşu biraz da rastlantıdır. Günümüzden onbeş yıla yakın bir süre önce Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bilgisi dışındaki hayır derneği, Ahi Elvan Camiini onarmak ister. Yetkililere danışma zorunluluğunu duymadan kendi bildiğince işe girer, önce cami ahşap sütunlarını mermer taklidine çevrir, ardından pencere içlerine karo mozaik döşer. Bu arada mahfelin ahşap parmaklıkları ile pencere kapakları cami dışındaki moloz yığınları arasına atılır. Ne varki, sanat değeri olan bu ahşap kapaklar yığınlar arasında görülür. İlgililer duruma el koyar, Ahi Elvan Camii pencere kapakları Ankara Vakıf inşaat anbarında bir süre korunduktan sonra İstanbul'a Amcazade Hüseyin Paşa külliyesine gönderilir.

Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesindeki Ahi Elvan Camii pencere kapaklarını o sıralarda yayınlama olanağı bulduğum bir der-

5 Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri, İstanbul 1967, s. 222.

6 Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nin kurulmasına 1966 yılında başlanmış, 1967 yılında da ziyarete açılmıştır. Ancak müze gelişim gösteremiyerek ziyarete kapatılmıştır. Bkz. E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, «Arkitekt» İstanbul 1970, S. 327, s. 114-117; E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi «Vakıflar Bülteni» İstanbul 1970, I, s. 57-62; E. Yücel, Kapanan Vakıf Müzeleri «Hergün Gazetesi» (2 Mayıs 1976).

gide tanıtmaya çalıştım⁷. Bunun ardından Ahi Elvan Camii pencere kapaklarının fotoğrafları Meydan Larousse ile bazı yazılarda yayımlanmıştır⁸. Ancak bunlar araştırmacıların gözünden kaçmıştır. Sayın Gönül Öney, Ankara yapılarından söz eden eserinde Ahi Elvan Camii pencere kanatlarına değinerek, «bugün mevcut olmayan pencere kanatları güzel bir ahşap işçiliğine sahipti» der⁹. Bu nedenle yok olduğu sanılan, aslında moloz yığınları arasından kurtarılarak Vakıflar Müzesinde korunan Ahi Elvan Camii pencere kanatlarının yeniden ele alınarak tanıtılması zorunlu olmuştur.

Ahi Elvan Camii pencere kanatlarını tarihlendirmek için öncelikle cami yapıldığı yıllar ve geçirdiği değişiklikler üzerine eğilmelidir. Ankara kitâbelerini inceleyen Mübarek Galip, Ahi Elvan Camiinin Sultan Mehmed bin Bâyezid bin Murad Han devrinde Ankara ahilerinden Hacı Elvan Mehmed bin Elhac Nizameddin tarafından yaptırıldığına işaret eder. Mübarek Galip devrinin sanatından doğma minberi ile mihrabının Alâeddin ve Ahi Şerefeddin camilerindekiler gibi enfes eserlerden olduğunu, aynı zamanda kapı ve pencere kapaklarının da dikkate şayan bulunduğunu belirtir¹⁰.

Camiin yapım tarihine birbirini tamamlayan minber üzerindeki kitâbeler bir noktaya kadar ışık tutar. Buradan camiin h. 816 (1413) yılında yenilediği, bânisinin Elvan Mehmed Bey bin Bayezid olduğu öğrenilir¹¹. Ahi Elvan Camiinin yapım tarihi Elvan Mehmed beyin mezar taşı kitâbeleriyle de yakından ilgilidir. Kesin bir tarih söylememekle beraber Elvan Mehmed Beyin h. 784 (1286) da öldüğü dikkate alınacak olursa camiin yapımıyla ilgili problem bir dereceye kadar çözümlenir.

XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Ahi Elvan Camiinin, pencere kapakları da büyük bir rastlantıyla aynı yıllarda yapılmıştır. Ahi Elvan Camii minberi üzerinde görülen rûmi ve palmetli veya yalnızca rûmi desenler her ikisinin aynı zamanda yapıldığını kanıt-

7 E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Ahi Elvan Camii pencere kanatları «Türk Yurdu», İstanbul 1967, S. 10 (340), s. 19-25.

8 Ahi Elvan Camii mad. «Meydan Larousse» I, s. 159-160; Ayrıca ansiklopedi de şu kısa not vardır: Tahta oymacılığın en güzel örneklerinden olan bu kapılar şimdi İstanbul'da Amca Hüseyin Paşa medresesinde saklanmaktadır.

9 Gönül Öney, Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1971, s. 28.

10 Mübarek Galip, Ankara Kitâbeleri, İstanbul 1928, s. 49.

11 Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 223.

lar. Öte yandan Ahi Elvan Camii minberinde dikkati çeken lâle motifleri XIII. yüzyılın sonlarında çoğalmaya başlamış, benzerleri Ahi Şerafeddin Camii minberinde karşımıza çıkmıştır.

Ahi Elvan Camii pencere kanatları Anadolu Beylikler çağında yapılmış olmalarına rağmen bütünüyle Selçuklu üslûbunu yansıtır. Anadolu Selçuklularının geliştirip yaygınlaştırdığı oyma tekniğinde yapılmış olmalarına karşılık bazılarında künde-kârî tekniği (geçme) uygulanmıştır. Oyma tekniğinde ağaç yüzeyi keskin uçlu bir kalemle oyulmuş, oldukça girift stilize palmet ve kıvrık dallardan oluşan bir bezeme meydana getirilmiştir. İkel kakma tekniğinin izleri görülen diğer pencere kanatlarında ise kalın ağaç parçaları birbirlerinin yuvaları içerisine yerleştirilmiştir.

Ahi Elvan Camiinin oyma tekniğinde yapılmış ceviz minberi Harputlu Bayezid oğlu Mehmed'in eseridir¹². Pencere kapakları üzerinde ise herhangi bir ustanın imzasına rastlanmamaktadır. Beş köşeli yıldızların oluşturduğu minber ile pencere kapakları arasındaki benzerlik dikkate alınacak olursa her ikisinin de aynı sanatkâr elinden çıktığını düşünebiliriz.

K A T A L O G

Env : 383-384

Ankara Ahi Elvan Camiinin Env. 383-384 nolu pencere kapakları bezeme yönünden diğerlerinden ilk bakışta ayrılır. Oyma tekniği ile sert ağaç üzerine işlenen bu örnek 1.60 X 0.50 M. ölçüsünde olup itinalı bir işçilik gösterir. Kapaklar üzerindeki çalışmalarda kalem çok fazla derinliğe inmemiş, buna rağmen gölge ve ışık oyunları en iyi biçimde sağlanmıştır.

Kapakların 0.25 X 0.18 M. ölçüsündeki kitâbelikleri üzerine de kûfi yazı ile «Allah hû ekber» yazılmıştır. Ortası noktalı küçük yuvarlaklarla bezeli ince bir bordür kitâbelikleri çevrelemiştir. Kitâbeliklerin boşlukları ise çiçeklerle süslenmiştir. Kapak yüzlerinin

tümü oyma tekniğiyle bezenmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru inen küçük kartuşlarla birbirine bağlanmış oniki köşeli beş rozet dikkat çekicidir. Bunların içerisinden çıkan ve her kenardaki beşer yarım rozet, dış bordür ile kesilmekle beraber kompozisyonu tamamlar. Böylece birbirini keskin hatlarla kesen rozetler arasındaki geometrik yüzeyde boş bir yer bırakılmamaya çalışılmış, küçük ölçüde yaprak ve dallarla süslenmiştir.

Pencere kapaklarının bordürü alternatif olarak sıralanmış stilize palmet motifleriyle bezenmiştir. Kapak binilerinin bezemesiz oluşu bunların daha geç devirlerde eklendiğini düşündürmektedir.

Env : 382-388

Ahi Elvan Camiinin Env. 382-388 nola- ra kayıtlı pencere kapakları Env. 383-384'e göre çok daha değişik tekniktir.

Sert ağaçtan 1.64 X 0.50 M. ölçüsündeki bu kapaklarda mail kesim tekniği uygulanmıştır. Kapakların tüm yüzeyi herbirinin içerisine ahşap parçalar bulunan yedi dikdörtgene ayrılmış, üç yatay parçanın arasına ikişer dikey parça yerleştirilmiştir.

Kapakların üst kısımlarına oyma tekniğinde, Selçuklu nesihî ile yazılmış kitâbelikler yerleştirilmiştir. Env. 382 nolu kitâbelikte «Ehlül kur'ân-ı ehlullâhi ve hassa-tuhû»¹³ Env. 388 de ise «Hayrüküm min taallümül kurane ve meahn allemehür» yazılıdır¹⁴.

Bu kitâbeliklerin altındaki yatay parçalarda ise oyma tekniğinde, rûmilerin birbirini izlediği bir su dikkati çeker. Böylece kapakların tüm yüzeyinde akıcı bir kompozisyon meydana getirilmiştir. Bu üslûptaki rûmili kompozisyon Selçuklu ve Erken Osmanlı çağı ağaç işçiliğinin hiç de yabancı değil- dir. Haluk Karamağaralı rûmili su motifinin Gazneli tezyinatı ile yakınlığına işaret eder : «Gaznelilerle sıkı münasebetleri olan Büyük Selçukluların ve onları takip eden Moğolların doğudan batıya bir köprü kurmuş oldukları ve Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türk boylarının bir takım sanat unsurlarını da beraberinde getirdikleri bilinmekle beraber bu tezyini şekillerin Gaznelilerle Beylikler devri Türkiyesi arasındaki büyük zaman ve mekân mesafesini nasıl aştığını izaha imkân verecek maddi delillere henüz yeteri kadar sahip bulunmuyoruz»¹⁵.

13 Bu sözcüğün mealen anlamı şöyledir : Kur'an ehli Allahın aslı yakınıdır.

14 Bu sözcük mealen «Sizin hayrınız Kur'anı bilen ve nâse öğretendir» anlamındadır.

15 H. Karamağaralı, a.g.e., s. 128.

Gerçekten kapakların dikey parçaları üzerinde yataylara göre daha değişik bir rûmili su vardır. Burada üst üste sıralanmış, sap ve tepe noktaları birer atlayarak birbirine bağlanan stilize palmetler ile rûmiler şekil olarak XI. yüzyıl Gazne ağaç işlerini hatırlatmaktadır¹⁶.

Env. 382 nolu kapağın binisi balık sırtı bezeli yuvarlak bir merkezle ikiye ayrılmıştır. İki ucun üzerine de oyma suretiyle stilize palmet, rûmi ve kıvrık dallar işlenmiştir. Bunun benzeri olarak balık sırtı motifli kapı binileri ise XII. yüzyıl Konya Selçuklu örneklerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Env : 387-883

Ahi Elvan Camiinin Env : 387-883 nolu pencere kapakları Env. 382-388 noların eşidir. Yalnızca kitâbeliklerin sözcükleri değişik olup Env. 387 de «Estakul hadis-i kitâbullâhi taalâ»¹⁷, Env. 883 de ise «Fazl-ül ameli ael abid-i kefadli aleyküm»¹⁸ yazılıdır.

Env : 385-386

Bu pencere kapakları da diğerlerinden kompozisyon ve arka yüzlerinin işlenmiş oluşuyla ayrılır. Diğer örneklerde olduğu gibi bu kapaklarda sert ağaçtan, 1.64 X 0.50 M. ölçüsünde yapılmıştır. Kündekâri tekniğindeki ön ve arka yüzlerin bezemesi birbirinin eşidir. Bunların üzerinde de 0.26 X 0.11 M. ölçüsünde Selçuklu nesihî ile yazılmış kitâbelikler vardır. Env. 385'in ön yüzünde «İnnallâhe yuhübbül meâliyel umurü»¹⁹, arka yüzünde de «İnne kalilül ameli meal ilmi kebirün» yazılıdır²⁰.

Env. 386 nolu kapağın ön yüzünde «İnnallâhe yuhib-bün rıfkî fi küllil emri»²¹, arka yüzünde ise «Ve inne kesirül ameli mâl cehli kalilün» yazılıdır²².

16 A.U. Pope, Architectural Ornament «Survey of Persian Art» Oxford 1939, C. 2, fig. 501 d.

17 Bu sözcük mealen «sözlerin en güzeli Allah kelâmıdır» anlamındadır.

18 Bu sözcük mealen «Peygamber bize karşı ne kadar yüksekse âlim de âbid üzerine o kadar faziletlidir» anlamındadır.

19 Bu sözcük mealen «İşlerinde himmeti yüksek olanları Allah sever» anlamındadır.

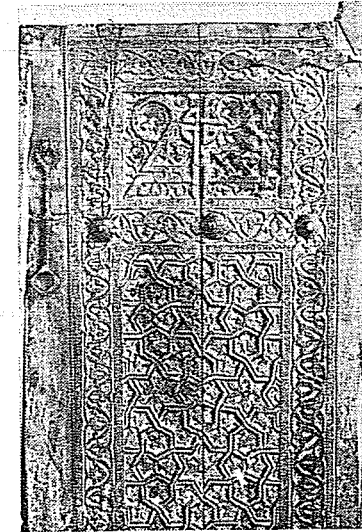
20 Bu sözcük mealen «Ameli az, bilgisi var olanın sevabı daha çoktur» anlamındadır.

21 Bu sözcük mealen «Bütün işlerinde mülayim davrananları muhakkak Allah sever» anlamındadır.

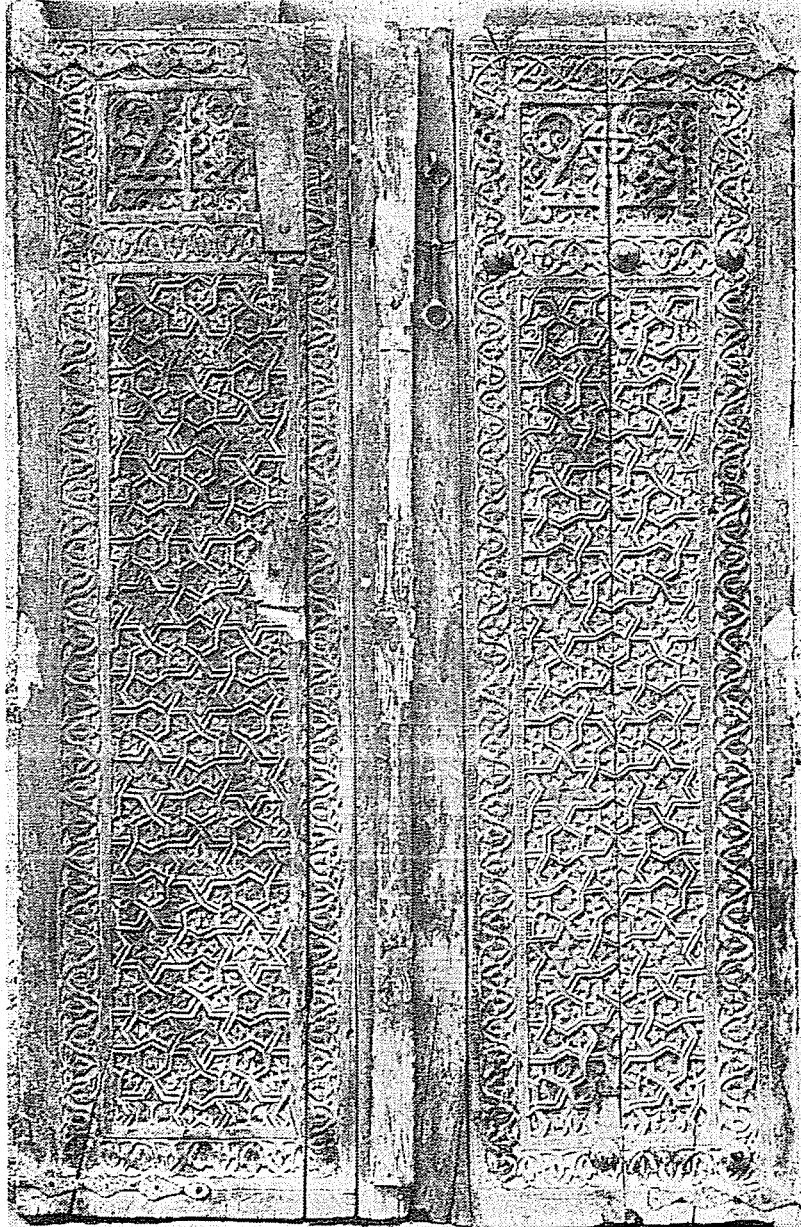
22 Bu sözcük mealen «Ameli çok, fakat bilgisi olmayan insanın sevabı daha azdır» anlamındadır.

Kitâbelikler altındaki tüm yüzeyin kenarları oyma silmeli, 0.20 X 0.10 M. ölçüsünde dikdörtgen parçalarla bölümlere ayrılmıştır. Yüzeyi kaphyan dikdörtgen parçalar biri dik, ikisi de üst üste olmak üzere üç parçadan meydana gelmiştir. Yalnızca bunlardan birisi oyma olarak balık sırtı tezyinatlıdır; İki uç rûmili kıvrık dallı şekilleri kapsar. Ortasına da Mührü Süleyman motifi yerleştirilmiştir.

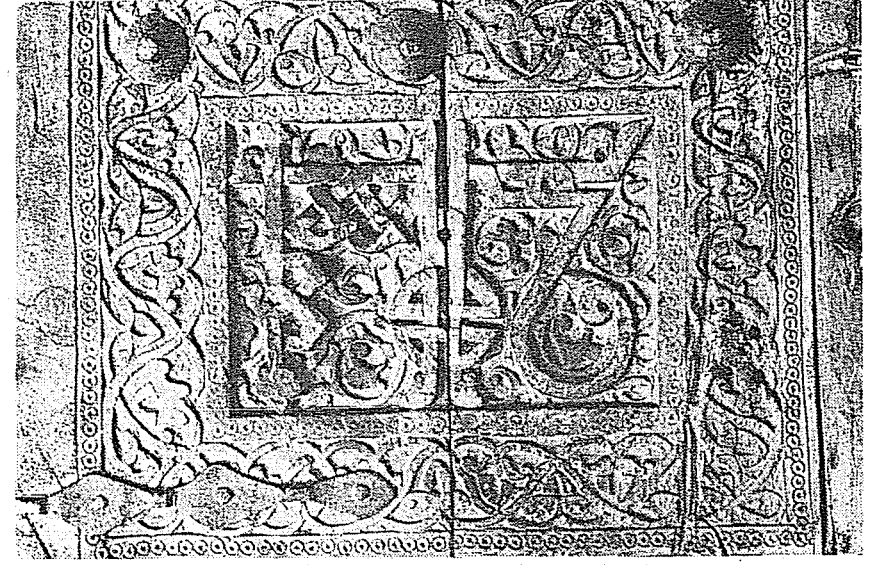
Env. 385 ve 386 nolu pencere kapakları Beyşehir Eşrefoğlu Camiindekilerle büyük benzerlik gösterir. Eşrefoğlu Camii örnekleri yatay ve dikey dikdörtgen parçalar içerisine oyma suretiyle rûmili su dekoru yapılmış olmasına karşılık Ahi Elvan Camii kapaklarında yer yer boşluklar görülür.

Resim 2. Env. 384 no.lu pencere kapağundan detay (E. Emiroğlu).

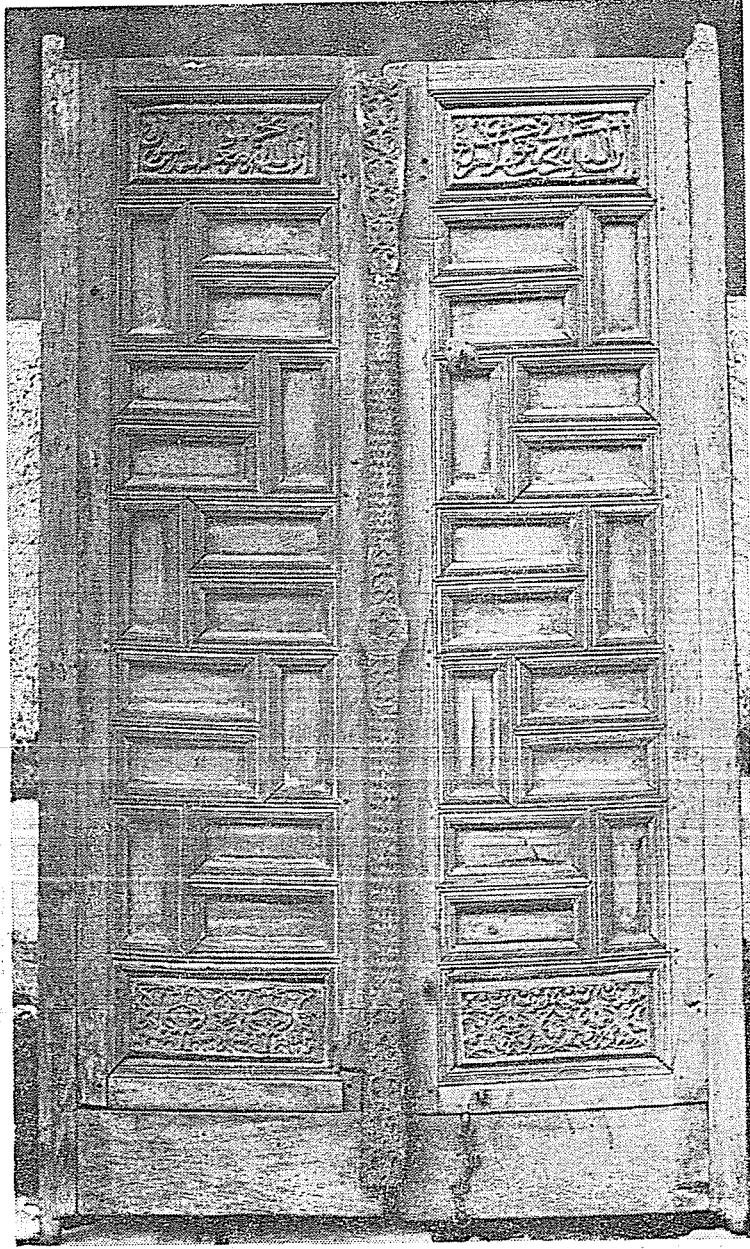
Resim 1. Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Env. 383-384 no.lu Ahi Elvan Camii pencere kapakları (E. Emiroğlu).

Resim 3. Env. 384 no.lu Ahi Elvan Camii kapağının kitâbelik kısmı (E. Emiroğlu).

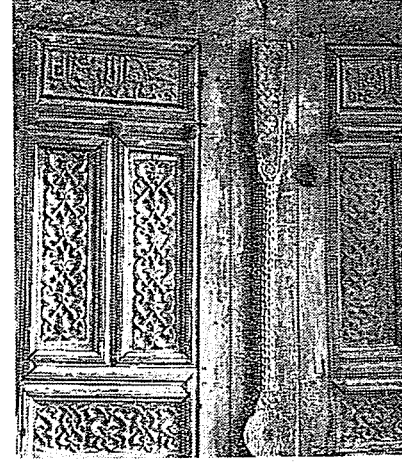

Resim 4. Env. 384 no.lu Ahi Elvan pencere kapağından detay (E. Emiroğlu).

Resim 5. Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Env. 382-388 no.lu Ahi Elvan Camii pencere kapakları (E. Emiroğlu).

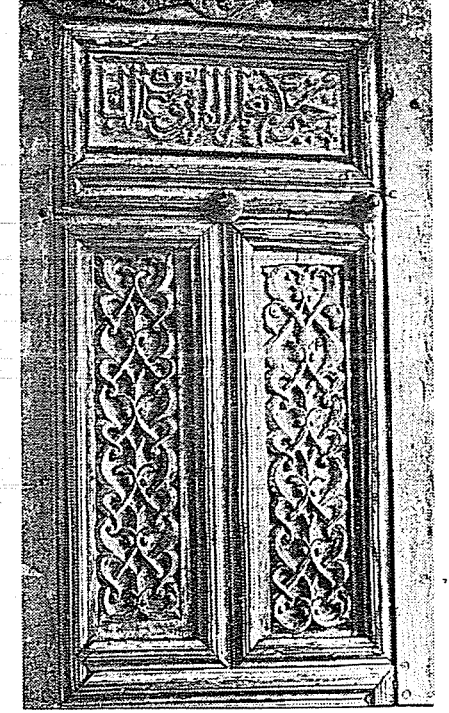
Yukardaki resmi, sayfa 176'daki ile yer değiştirmiştir. Düzeltiriz.

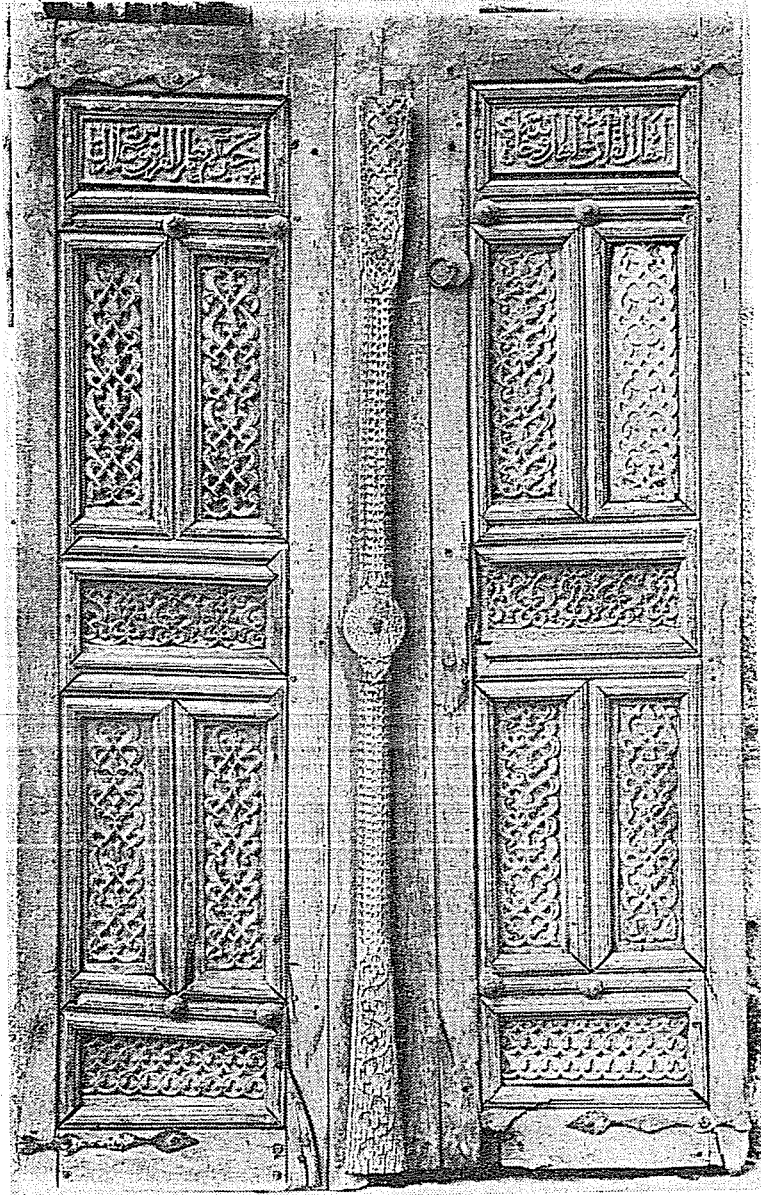
Resim 6. Env. 382-388 no.lu pencere kapaklarından detay (E. Emiroğlu).

Resim 7. Env. 382 no.lu Ahi Elvan Camii pencere kapağının kitâbelik kısmı.

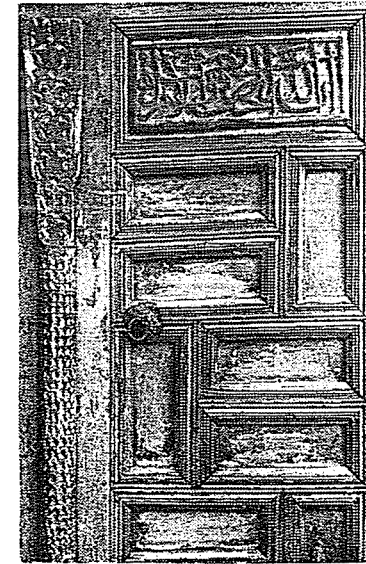
Resim 8. Env. 382 no.lu Ahi Elvan Camii pencere kapağından detay (E. Emiroğlu).

Resim 9. Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde Env. 385-386 no.lu pencere kapakları (E. Yücel).

Resim 10. Env. 386 no.lu pencere kapağının kitâbeliği (E. Emiroğlu).

Resim 11. Env. 386 no.lu pencere kapağından detay (E. Emiroğlu).